

Tamma ja »Kobylitsa Korela» (Tamma-Karjala) vuodelta 1338

Veikko Ruoppila on kirjoittanut oivalliset tutkimukset kotieläinten nimityksistä suomen murteissa, I 1943 ja II 1947, tutkimukset, joissa on kansatieteilijälle paljon ilonaiheita. Liittyäkseni useissa kohdin hänen tuloksiinsa ja tuodakseni merkkipäiväksi hiukan uusia lisää kekkoon esitän seuraavassa muutamia kansatieteellisiä huomioitani, jotka valaisevat *tamma*, *ruuna* ja *hepo* -sanojen historiaa.

Suomalaiset tutkijat ovat yli sadan vuoden aikana kiinnittäneet huomiota vanhaan venäläiseen Karjalan erityisnimeen »Tamma-Karjala», joka tavataan Novgorodin ensimmäisessä kronikassa kerrottaessa vuoden 1338 sotatapahtumista ruotsalais-karjalaisten ja novgorodilaisten välillä. Tuolloin sovittiin Novgorodissa aselevosta Pähkinäsaaren rauhan ehdoilla; ruotsalaiset näyttävät kuitenkin esittäneen vaatimuksia »Tamma-Karjalaan» (A pro Kobylitskuju Korilu poslati k Svjeiskomu knjazu)¹, joka siis sijaitsi rajan itä- tai kaakkoispuolella ja jonka on katsottu osoittavan, että Karjala on ollut erityinen hevosten kasvatuseutu. Jo J. A. Europaeus huomautti 1859 sattuvasti: »Tamma-Karjalaksi taisit venäläiset kutsua tätä maata siitäkin syystä, että sen asukkaat, ennen, niinkuin nytkin elättivät itseänsä enemmän hevoisten kasvattamisella kuin peltoruukilla», ja U. T. Sirelius kirjoitti 1919: »Parhaat hevoset kasvatettiin Karjalassa, Savossa ja Hämeessä. 'Tamma-Karjalasta', joka 1338 mainitaan, vietiin keskiajalla paljon hevosta ulkomaille — erittäinkin Lübeckiin ja Danzigiin, jonne niitä pantiin menemään kokonaisia laivanlasteja.»²

Tosin Väinö Voionmaa kielsi jo 1915 nimeltä erityisen hevoskasvatukseen viittaavan merkityksen ja arveli, että Kobylitsa Korela oli jokin karjalainen kihlakunta eli pokosta, joka oli saanut nimensä siellä asuneen Tamma-suvun mukaan. Sukunimenä Tamma on näet tavattu sekä Salmassa että Käkisalmen tienoilla.³ Kuitenkin sukunimi tavallisemmin viittaa kotipaikkaan, joka on primaari. Kobylitsa tavataankin vielä 1500 Vatjan viidenneksen verokirjassa seutukunnan nimessä Vereteiskaja Poddubjena Kobylitsa, jonka tarkoittaman paikan J. V. Ronimus on todennut sijainneen Pohjois-Inkerissä Kelton pokostassa Toksovanjärven ja Ohta-joen lähellä⁴, siis Kannaksella heti nykyisen Leningradin koillispuolella. J. A.

¹ FMU I, n:o 459, s. 175; Suomi 1848 s. 92; Heikki Kirkinen, Karjala idän kulttuuripiirissä, Hist. tutkimuksia 67 (Helsinki 1963) s. 143.

² J. A. Europaeus, Karjalan ajn-tiedot Täysinän rauhaan asti, vuonna 1595 (Kuopio 1859) s. 14; U. T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria I (Helsinki 1919) s. 222.

³ V. Voionmaa, Suomen karjalaisen heimon historia (Helsinki 1915) s. 68; ks. myös Ilmari Manninen, Pohjoisen Karjalan vanhanaikainen talous (Helsinki 1922) s. 130.

⁴ J. V. Ronimus, Novgorodin vatjalaisen viidenneksen verokirja v. 1500 ja Karjalan siloloinen asutus, Historiallinen arkisto 20, I (Joensuu 1906) s. 32—33.

Europaeus mainitsee, että vuoden 1500 verokirjan mukaan on »Rauvun pitäjässä muutamia kyliä, joista mainitaan, että ne olit Tammalassa (na Kobylytsa), kukaties valtakunnan rajoilla olevilla laiturilla». Laatokan lounaispuolelle Kelton alueelle sijoittuvat myös ne talot, joita Konevitsan luostari »Kobylytsassa» keskiajan lopulla omisti.⁵

Kysymys, miksi aikoinaan on puhuttu emähevosten runsauteen viittaavasta T a m m a-Karjalasta eikä yleensä hevosaursauteen viittaavasta »H e v o s-Karjalasta» (Konets-), on askarruttanut mieltäni aina siitä saakka, kun tenttilukujeni yhteydessä 1927 tuon termin huomasin. Julkaistessani Suomen Muscossa 1958 tutkielman »Suomalaisen hevosen historiaa» huomautin, että »nimi ilmeisesti viittaa erityiseen kasvatus- ja vientiseutuun, mihin vuodelta 1347 on selkeä lisävahvistus: Kuningas Mauno Eerikinpoika suo Viipurin läänin rahvaalle oikeuden viedä elon tarpeeksi maasta oriita, ei kuitenkaan kahdeksantalvista nuorempia (ey ingre haest en VIIJ wintra gamblan) eikä neljää markkaa kalliimpia. Ilmeisesti kuningas jotenkin rajoitti vanhaa kauppatapaa». ⁶ Nyt haluaisin lisätä, että tämä kirje ja siihen liittyvä kiello johtuivat Viipurin porvarien valituksesta, että talonpojat kävivät heidän vahingokseen vientikauppaa, mikä viittaa hyvinkin vanhoihin kauppasuhteisiin jo ennen kaupungin perustamista.⁷ Ilmeisesti Viipurin porvarit saivat 1347 nuorten hevosten ja varsojen kaupan privilegioon.

Mutta miksi ja mihin noina varhaisina aikoina harjoitettiin hevosten vientiä? Eikö muinoin hevosten suhteen oltu kullakin seudulla yhtä hyvin omavaraisia kuin nautakarja- ja lammastaloudessa? Olihan sotarekilläkin jokaisella ratsumiehellä oma kotipaikalta tuotu hevonen; ja kai tammät varsoivat samoin muuallakin kuin Karjalassa. Toisaalta tiedämme, että paavi Gregorius IX kielsi 1229 gotlantilaisia viemästä aseita ja hevosia (equis) pakanallisille suomalaisille.⁸ Eikö suomalaisilla ja hämäläisillä pakanoilla muuten olisi ollut hevosia? Joka tapauksessa hevosten vienti Länsi-Suomeen oli siis tuolloin niin yleistä ja suomalaispakanain parissa talouspoliittisesti niin merkittävää, että paavin kannatti se pakanain vahingoksi kieltää. Kirjeen sanamuoto on vaateliaan selkeä. Esityksen takana lienevät olleet kirjeen kolme vastaanottajaa: Linköpingin piispa, Gotlannin sistersiläisluostarin apotti ja Visbyn rovasti. He ainakin olivat asiantuntijoita.

Vastauksen vientiarvoitukseen ja »Tamma-Karjala»-nimcen saamme entisaikaisen pohjoisen hevostaloutemme merkillisestä mutta tarkemmin ajatellen luonnollisesta varhaispiirteestä: jokainen hevonen täällä oli ostoista tuontitavaraa kuten sianporsaat vielä äsken Pohjois-Suomessa, jonne niitä lähinnä Sakkolan karjalaiset

⁵ Europaeus, mk.; Kirkinen, mts. 198.

⁶ FMU I, n:o 522, s. 204. Vanhoissa lähteissä *hest* tarkoittaa tavallisesti oritta; konneksio *hest eller hoors* 'ori tai tamma' on niissä tavallinen; myös joissakin ruotsin murteissa *häst* tarkoittaa oritta; nykyisin yleisesti oritta tarkoittava ruotsin *hingst* on laina keskialasaksasta (Hellquist, s.v. *hingst, häst*; Ruoppila, mts. 42, 64).

⁷ R. Rosén, Vehkalahden pitäjän historia I (Helsinki 1936), esim. s. 35—36; K. Vilkkunen, Suomalais-virolainen sepralaitos, Kotiseutu 1964 s. 17.

⁸ REA n:o 7 s. 4.

levittivät. Tammoja taloudessa tuskin käytettiin ollenkaan, ratsuna ja ajokkina oli ori, vetojuhtana myöhemmin myös ruuna. Tammat varsoivat jossakin muualla.

Voiko tämä olla totta?

Kun Suomessa 1830-luvun alussa Suomen Talousseuran toimesta ryhdyttiin puuhiin hevoscannan jalostamiseksi ja yhteisten »siintöorhien» hankkimiseksi, niin almanakan opastuskirjoituksessa 1833 ruotsiksi ja 1836 suomeksi kerrotaan mm.: »Meidän maassamme on vielä epäluuloja, . . . nimittäin . . . että luullaan tammain olevan huonoja ja sentähden niin vähän saattavan pidettää työhön, että sen elatus on vahingoksi; onkin myös Suomen pohjoispuolella maakuntia (ruots. »ja i Norra Finland finnas Landsorter»), joissa katsotaan häpiäksi ajaa eli edes pitääkkään tammaa, vaikka jo vähitellen on ruvettu luopumaan pois sellaisesta väärästä luulosta.» Asiantunteva kirjoittaja, Talousseuran sihteeri Carl Chr. Böcker, todistelee opettavasti, että työssä tamma voi olla lähes yhtä hyvä kuin valakka ja että tammoja olisi syytä ryhtyä käyttämään kaikkialla myös työhevosenä. Hän mainitsee, että Suomen ylämaassa Savossa ja Karjalassa kotoinen hevosrotu on kerrassaan mainiota ja sen vientiä Venäjälle ja muualle ulkomaille, mikä vanhastaan on hyvin tunnettua, voitaisiin edelleen jalostuksen avulla huomattavasti kehittää ja lisätä. Kyseessä siis on jälleen Karjala ja sen tytämaa, Savo. Vielä Zachris Topeliuskin Maamme kirjan (1875) Maakunnat-kertomuksessa antaa markkina-ajurin kehaista sotaherralle: »Jos tahdot nopeilla hevosilla (»med flinka hästar») ajaa . . ., neuvon Sinua valitsemaan Karjalan.» Myös U. T. Sirelius on eri lähteistä todennut, että »Oulun läänissä ei vielä viime vuosisadan alulla juuri nimeksikään kasvatettu hevosia, vaan tuotiin niitä sinne Hämeestä tai Savosta».⁹ Ja vielä tämän kirjoittajan lapsuuden aikana Keski-Pohjanmaalla Nivalassa oli yleinen salviasta ja tammaa halventava hokema: »Ruuna rumppi, tamma tamppi, ori oikia hevonen», jonka ruunalla ajaja sai helposti kuulla.

Orihevoisten yksinomainen käyttö ei ole rajoittunut vain Pohjois-Suomeen, vaan tavasta on kuten tavallista tietoja myös toisten Pohjoismaiden syrjäalueilta. Jo 1934 Gösta Berg kirjoitti huomionaan: Tapa käyttää oriita vetojuhtina, kuten on ollut laita tietyillä paikoin pitkälle nykyiseen aikaan eri puolilla Norjaa, on ilmeisesti hyvin vanhaa perua.¹⁰ Vanhemmista lähteistä mainittakoon pari kolme kuvaavinta. Ruotsin puolelta Härjedalenista Svegin pitäjistä merkitsi Abraham Hülphers matkallaan muistiin seuraavaa: »Entisaikaan käytettiin koko maakunnassa vain oriita, mutta kun rahvas vuoden 1767 maakäräjillä tuomittiin sakkoihin oriiden runsaudesta, on rahvas sen jälkeen hankkinut tammoja sijalle.»¹¹ Vielä selvemmin yksinomainen orivaltaisuus käy ilmi Robsahmin ja Swabin matkakuvauksen (1796) maininnasta, joka koskee Norjan puolella lähellä Härjedalenin rajaa sijaitsevaa kylää: »He pitävät paljon hevosia (kaikki oriita, täällä ei ole muita hevosia, ei ole

⁹ Sirelius, mts. 221.

¹⁰ Gösta Berg, Transportdon till lands, Nordisk kultur XVI (Stockholm 1933) s. 275.

¹¹ A. Hülphers, Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Tredie Samlingen om Herjedalen (Westerås 1777) s. 28—29. Tästä ja parista seuraavasta lähteestä kiitän prof. Gösta Bergiä, kirje 1. 9. 1966.

koskaan ollut eikä tule olemaan.»¹² Tässä korkealla sijaitsevassa kylässä ei viljelty maata, vaan elettiin karjanhoidosta ja Rörosin kuparikaivoksen rahdinajosta. Vielä otettakoon esimerkki viime vuosisadan loppupuolelta Tanskan äärimmäiseltä syrjäseudulta Anholtin saarelta Kattegatista: »Jokaisella talollisella on kolme hevosta, ori ja kaksi tammaa. Per Rasmussenilla on kolme oritta, joilla hänen vaimonsa ajaa, satoi tai painoi.»¹³

Miten on jouduttu tällaiseen omituiseen varhaisjärjestelmään: toisaalla ostoiset orihevokset, toisaalla varsovat tammot ja siitosorit? Vastaus selviää luontevasti, kun tutkitaan hevosen kesyttämisen erästä vaihetta.

Suomalais-itäkarjalainen pieni maatiaishevonen kuuluu alkuperäiseen pohjois-eurooppalaiseen leveäotsaiseen ja lyhytkuonoiseen rotuun, joka polveutuu Tarpanryhmän alkuperäisestä villihevosesta. Tähän ryhmään lasketaan nimenomaan Euroopan täysveri- ja ponihevokset.¹⁴ Lähinnä luonnontilaa ja samalla lähinnä Suomea on Pohjois-Euroopan kellertävä ponihevonen elänyt viimeksi Gotlannissa, jossa se tunnetaan nimellä *russ*, muinaisruotsin *ros*; sana on samaa vanhaa perua kuin esim. saksan *Ross* 'hevonen, ratsu', englannin *horse* jne. Perinnäisenä mutta täysin kesytettyinä sama hevostyyppi elää myös Virossa Saarenmaalla. Siellä minulla oli aikoinaan (1932) tilaisuus ihailla ponien suuria laumoja ja sulavia, virkeitä liikkeitä, ketteryyttä ja sopusuhtaista rakennetta. Puolivililleillekin hevosille on näet ominaista, että ne elävät vuodet ympäri suurina ja eloisina laumoina. Voimme seurata P. A. Säven (s. 1811 Gotlannissa) vanhaa kuvausta Lärbron pitäjistä:

»Entisaikaan oli Gotlannissa skogsross- eli villihevosia, jotka vaelsivat kesät talvet vapaana ympäri maata, elivät välistä vain männynhavuilla ja katajilla, verottivat usein soilla heinäsuovia ja huonolla ilmalla hakeutuivat silloin tällöin taloihin herkutellakseen rikkatunkioilla; tammot, villiorit ja valakat sekaisin, joista villit näyttivät rumilta, olivat kengittämättömiä ja takkuisia kuin koirat pitkine karvoineen, harjoineen, häntineen ja vuohiskarvoineen. Ne parittelivat vapaasti, välistä vajaan kahden vuoden iässä, ja monia tuhansia varsoja syntyi näin metsissä. Mutta ne eivät olleet suinkaan laihoja, vaan ripeitä ja vankkoja; ja kun talonpoika oli korvamerkin mukaan pyydystänyt sellaisen metsähevosen, siitä tuli usein kesynä karaistunut pieni hepo, joka ei hylkinyt mitään ravintoa, veti raskaimmat kuormat ja kesti koiranilmassa mitä matkoja ja rasituksia tahansa ilman haittaa terveydelle. Nämä hevokset olivat niin tottuneet ulkoilmaan, että ne hikoilivat, jos joskus olivat tallissa. Kerran hirveässä rajuilmassa ja pakkasessa 29. tammikuuta 1850, jolloin paljon kansaa, vieläpä härkiä paleltui kuoliaaksi, seisoi tällainen metsähevonen Skogsissa Hambressa ulkona koko hirveän yön saamatta vähintäkään vahinkoa, halveksien tallia, jonne ovi oli jäänyt auki sen mennessä ulos rajuilman puhjetessa.»

¹² Carl Magnus Robsahm — Anton Swab, *Resa genom Härjedalen till Norge och Röros Kopparverk 1796*, utg. av Herman Richter (Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie Nr 6, Stockholm 1938) s. 28.

¹³ E. T. Kristensen, *Øen Anholt i sagn og saeld* (København 1891), s. 99.

¹⁴ V. Rislakki, *Karjalan poni-hevonen*, Suomen Eläinlääkärilehti 1948 s. 14—15; K. Vil-kuna, mk., Suomen Musco 65 (1958) s. 91—92.

Erityisesti pappiloissa oli runsaasti metsähevosia, joita sitten tilaisuuden tullen myytiin. Myös talollisilla oli niitä merkittävinä paljon; Sudren pitäjässä esim. jokaisella isännällä oli vähintään 15 tai 16 hepoa, jollakin jopa 25. Varsoja ammuttiin myös riistana. Säve valittaa, että kunnottomat metsästäjät usein ampuivat hyvässä lihassa olevia varsoja, pistivät vain pöystit reppuunsa ja heittivät muut räntyt metsään.¹⁵

Ei liene liian rohkeata ajatella, että esihistoriallisena aikana myös Karjalan kannaksella Vuoksen varrella, joka paikoin on ollut Suomen rehevintä lehtoseutua, on elänyt tuollaisia (puoli)viljejä hevoslaumoja, joista karjalaiset tarpeen mukaan kesityivät ajo- ja ratsuhevosia, kuten lappalaiset porotokasta ajokkaita ja kantoporvoja. Kesyt hevoset olivat kysytyä kauppatavaraa niille, joiden mailla ei tuollaista luonnonvaraista elolaumaa ollut. Myyntiin menivät oriit, koska ne olivat kookkaampia ja huolettomampia hoitaa. Sen sijaan Karjalassa oli jatkuvasti tammoja, jotka poikivat uusia varsoja laumaan. Lauman johtajana oli tappeluissa voitolle päässyt ori.

Lounais-Suomessa ja Etelä-Pohjanmaalla, jonne uusi suomalaisasutus alkoi juurtua ajanlaskumme alussa, ei villihevosia ollut — alue oli liian kylmää ja karua —, joten Karjala aikoinaan oli muista seuduista poiketen todella Tamma-Karjala. Karjalasta voitiin siten laumoja verottaen viedä runsaasti orihevosia, joista myöhemmin tehtiin myös ruunia, ratsuiksi Lounais-Suomen vanhalle vetohärkäalueelle. Juuri samoin oriita on viety Gotlannista ja Öölannista, joiden hevosviennistä on useita tietoja vuoden 1229 jälkeenkin — viimeksi erityisesti viennistä Englantiin, jossa poni on suosittu ratsu.¹⁶

Ja todennäköisesti juuri tammät kesytettiin ensimmäisenä ihmisen valvontaan kotieläimiksi. Tämä seikka selittänee myös suomen kielen arvoituksellisen *tamma*-sanana. Se näet äänteellisesti vastaa tarkoin ruotsin *tam* 'kesy' -sanana vanhempiä muotoja. Ensi tavun vokaali on lyhyt, toisessa tavussa on ollut *a*. Myös *-mm-* on odotuksen mukainen. Muinaisruotsissa on näet tavattu muodot *tamber*, *tamma* ja *tamm*.¹⁷ Merkityksen kannalta huomattakoon, että sanaa on käytetty nimenomaan Gotlannin russeista yhdyssanoissa *tamhäst* ja *tamruss*. Säve kertoo, miten syksyllä järjestettiin suuri hevosten kiinniotto, lähdettiin »hevosmetsään» (russaskog). Hevoslauma ajettiin vuorokausia kestäneen yhtämittaisen väsytyshdistuksen avulla hankaaseen kuten porot erotuksessa kaarteeseen. Siellä sitten kukin korjasi korva-merkin perusteella hevosensa ja tammaa seuraavan varsan, ja siten metsähevosista tehtiin »tam-hästar»; oriista käytettiin nimeä »fasta hästar». Neogardin käsikirjoituksessa 1732 tavataan *faster hest*.¹⁸ Tamma-sanana käyttöä keskiajan ruotsissa valaiskoon pari lausetta: »af ville diwr och tamma bathe» ja »swa binder til äryokroken tamme ath dragha». ¹⁹ Kysessä on siis kyntökoukun vetäminen.

¹⁵ Gösta Berg, *Det gotländska russet*, Ymer 1933 (Stockholm) s. 340—343.

¹⁶ Berg, *mts.* 340, 343—344.

¹⁷ K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språk* (Lund 1884—90) s.v. *tam*.

¹⁸ Säve—Gustavson, *Gotländsk ordbok*, Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Uppsala A:2 (Uppsala 1941—45) I, s. 181.

¹⁹ Söderwall, s.v. *tam*; Supplement (Lund 1962) s. 872.

Tamma-sanalle esittämäni etymologiaa tukee lisäksi se, että *tam*-sanana sukulaisia on indoeurooppalaisissa kielissä käytetty nimenomaan nuorista vetoeläimistä, jotka Keski- ja Etelä-Euroopassa ovat muinaisaikana ja paljon myöhemmin olleet vain härkiä. Siten albanian *dam* ja kreikan *damalēs* on nuori härkä, muinaisiirin *dam* 'härkä', Bajjerin ja Itävallan murteiden *Zamer(l)* on nuori härkä, jolla ei ole vielä ajettu jne.²⁰ Suomessa alkuaan on tietysti puhuttu »tammahevosesta ja »orihevosesta», *ori* on näet yleensä tarkoittanut urosta, josta se on erikoistunut sekä orihevosen että karjun (*orosa*) nimeen. Vanhoillisessa vatjan kielessä *tamm-öpen* onkin tarkalleen samanlainen tammän nimi kuin gotlannin *tam-häst*. Näin *tamma* voisi olla yksi karjalan lukuisista varhaiskeskiajan skandinaavisista lainasanoista, joita kihlakuntiaan hallitsevat viikinkien tapaiset pienkuninkaasivat karjalan kieleen istuttaneet. Ehkä samat herrat olivat myös hevoskaupan järjestäjiä. Nimenomaan vanhalla karjalaisalueella *tamma* on odotuksenmukaisesti yksinomaan tammahevosen nimitys. Länsi- ja Pohjois-Suomessa se on viimeksi joutunut taisteluun ylivallasta *mera* ja *mära* -sanojen kanssa, jotka ovat saaneet kannettavakseen myös pejoratiivisen leiman, mikä on edistänyt niiden väistymistä, ellei kysymyksessä ole päinvastainen kehitys: *mära* ja *mera* uudempina lainasanoina ovat vallanneet tammalta alaa. Näin tuskin on asiaan laita. Kun näet *mära* elää virossa ja on tavattu Vermlannin suomalaisten kielessä, mutta ei nykyisin enää Savon murteissa, niin kyseessä ei voi olla kovin nuori laina. Ja suomessa tavallisempi *mera*-muoto taas voisi hyvinkin olla melkoisen vanha lainasana: vrt. isl. *merr*, pl. *marar*, muinaissaksin ja -yläsaksan *meriha*, anglos. *miere* jne. (Hellquist s. 681).

Runsas karjalais-inkeriläisen kanta-alueen paikannimistö: *Mero* (Antrea, Muolaa, Uusikirkko, Äyräpää), *Merola* (Antrea, Hiitola, Kirvu, Muolaa, Vuoksenranta), *Meronen* (Antrea, Hiitola, Kaukola, Kirvu, Lumivaara, Käkisalmi, Räisälä, Vuoksenranta), *Merosi* (Toksova, Tuutari), *Meroja*, *Meropelto*, *Meropuoti*, *Merosmäki* (Toksova) jne., jollaista ei muualta Suomesta tunneta, saattaisi viitata siihen, että *mera* on kerran kuulunut myös varhaiskarjalan sanavaroihin, kunnes tämän pejoratiiviseksi käyneen termin²¹ syrjäytti uusi tulokas — *tamma*. Osa *Mero*-nimistä voi olla hyvinkin vanhaa perua. Esim. Kirvun Merolan kylä mainitaan jo Jääsken kihlakunnan vanhimmassa maakirjassa v:iltä 1557. Sen maat ulottuvat Kuunjärveltä Kuunustaiseen eli järvelle, jossa sijaitsi Pähkinäsaaren rauhassa 1323 mainittu toinen majavayhdyskunta. Siellä asunut Merosten suku on hajaantunut laajalle Kirvuun. Heitä oli ainakin Meskalla, Vallittulassa ja Paavilanmäellä, jonne Jaakko Meronen muutti 1673 Merolan kylästä ja rakensi Merosen talon, josta tuli yksi kylän kantataloista.²² Läheisestä Kirvun kylästä merkittiin ensimmäiseen maakirjaan Tuomas Meronen (thomas

²⁰ Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok* (Lund—Malmö 1948) s. 1162—63; Friedrich Kluge — Alfred Götze, *Etym. Wörterbuch der deutschen Sprache* (15. Aufl., Berlin 1951) s. 890.

²¹ Samoja pejoratiivisia piirteitä kuin suomessa on viron *mära*-sanalla. Mielenkiintoista on edelleen todeta, että saksan vastaava sana *Mähre* on arvossa laskenut ja *Stute* voittanut alaa (Kluge—Götze s. 469).

²² Aulikki Ylönen, Jääsken kihlakunnan historia I (Imatra 1957) s. 169; sama, Kirvun kirja (Helsinki 1954) s. 172 ja 941.

meron) ja samoin myös Muolaan maakirjaan 1543 samanniminen isäntä Tomas Märon. Jääsken ensimmäisessä kaikki kylät käsittävässä maakirjassa 1557 mainitaan lisäksi Alakuunusta Suni meroin ja Heino meroin, Kirvun kylästä Lau meroin.²³ Aikoinaan »meroinen» on voinut olla kuvaava tunnus miehelle ja suvulle, jolla oli meroja metsälaumana tai kotosalla kujahuollossa. Hevostalouden ammattimiehestä on saanut nimensä myös Vuoksenrannasta mainittu Talisoinen-suku, joka ensimmäisessä maakirjassa Korpilahden kylässä on muodossa Stallsven.²⁴ Mahdollisesti »mera» on kuulunut jo kantakarjalaiseen nimistöön. Esim. muinaiskarjalaisella alueella Olhavajoen länsipuolisella vesistöalueella Novgorodin ja Leningradin välillä tavataan *Pomeranje*-niminen kylä ja alue, jonka kantasana *meran* ei selity venäjän avulla.

Mitä kiintoisinta on myös tietää, että juuri täältä 'Tamma-Karjalasta »merosten» kotipaikoilta tunnetaan jopa nimeltä mainiten selvittävässä yhteydessä Suomen ja koko Pohjolan vanhimmat tiedot kuohareista eli miehistä, jotka kastreerasivat oriita leikkaamalla. Sellainen on Olavi Eerikinpoika Jääsken Korpilahden kylästä (myöhemmin Vuoksenrantaa), samalta paikalta kuin juuri mainittu Stallsven. Kuningas Eerik XIV vapautti hänet kirjeellään 1. kesäkuuta 1564 saman vuoden veroista sen johdosta, että hän oli käynyt Tukholmassa kuohitsemassa muutamia hänen majesteettinsa oriita (hester). Hän ilmeisesti toimi kuoharikonsulenttina opettamassa taitoa hovin tallimestarille Ruotsissa. Olavin titteli kirjeessä on *hestrunarenn*. Itse toimituksesta varsinaisessa kirjeessä sanotaan: Och här *runett* någhre hester som åss till höre (VA 5275: 47), ja veroselostuksessa: och *rijnte* nogre Hans K: M: hester i Stockholm (VA 5274: 28). Näistä käy ilmi, että myös paikalliset virkamiehet käyttivät *runa*-sanaa, joten on luonnollista, että joskus keskiajalla *ruuna* hevosterminä kotiutui karjalan kieleen suoraan ruotsista eikä virolaisena — ehkä inkeriläisten välittämänä — lainana, kuten Veikko Ruoppila on epäillen arvellut (mts. 51). Ruotsiin *rune* on saatu alasaksasta. Alkuaan tämä sana ei kuitenkaan ole tarkoittanut leikkaamalla kuohitsemista vaan murskaamista (Schrader). Suomessa ammatti kansanomaistui ensimmäisenä siellä, missä hevoskasvatus oli huomattava elinkeino. Oli tietysti hevostaloudessa suuri etu voida kastreerata ori vasta aikuisena, jolloin se oli voimiltaan ja rakenteeltaan täysin kehittynyt, eikä vanhaan tapaan nuorena varsana kuten sonnivasikka, jääräkaritsa tai uroisa porsas, jolloin yksilöstä tuli heikompi. Edellinen oli mahdollista vain veitsellä, jälkimmäinen verettömästi pulkitsemalla tai puremalla, mikä ilmeisesti on ikivanha kastraatiotapa.²⁵ — Myös *ruuna*-sanan levikki osoittaa, että tämä lainasana on ensimmäisenä kotiutunut karjalaan, jossa se kuten yleensäkin itämurteiden laajalla alueella on yksinomainen leikatun oriin nimitys. Mutta Itä-Karjalan murteisiin *ruunan* varsinainen levinneisyys ei ole ulottunut. Siellä tulee vastaan *orih* ja *šalvoheponi*; lännessä taas *valakka* ja *salvia*.

²³ VA 5000:84, 5002: f 103; 5137: 16v ja 17; 5137: 16. Tiedoista kiitän maist. Aulikki Ylöstä, jonka muistiinpanoista olen ne saanut.

²⁴ Ylönen, Jääsken kihlakunnan historia s. 179.

²⁵ Laajemmin eri menetelmistä ks. Kustaa Vilkuna, Varsinais-Suomen kansanomaisesta taloudesta ja kulkuneuvoista, Varsinais-Suomen historia III 2 (Porvoo 1935) s. 128, 147—148.

Omaperäinen yksinomaan leikkauskastraatiota tarkoittava sana on *kuohia*, *kuohita*, privatiivinen verbi, joka ilmaisee sen, että *kuohot* eli testikkelit — oran kuohuttajat — poistetaan. Tähän arkaan operaatioon on alun perin tarvittu ammattimies: *kuohari*. Epätäydellisesti leikatusta oriista tuli paikoin *kuoho* samaan tapaan kuin käsipuolesta *kättö*. Nuoren kotieläimen puremisen saattoi suorittaa kuka tahansa tasahampainen mies. — Kuohitseminen on itämaista perua. Lännessä taitoa ovat keskiajalla ja myöhemmin levittäneet sekä hunnit että unkarilaiset, valakialaiset ja venäläiset ammattikuoharit, kuten eri kielten ruunan nimitykset osoittavat: *equus hunniscus*, ranskan *hongroise*, saks. *Wallach*, *Reuss* jne. Jääsken Korpilahden kuohari Olavi Erikinpoika tai hänen esi-isänsä olivat tietysti oppineet taidon Novgorodin suunnalta. Leikatun hevosen kansanomaiseksi nimeksi vakiintui Karjalassa kuitenkin ruotsalaisen johtoluokan käyttämä *ruuna*-nimitys. Vanhempi »salvo-hevonen», siis puremalla kastroitu, ei keskusalueella enää kelvannut kuohitun nimeksi, koska meneteimä oli kokonaan uusi, samoin aika oli toinen ja toimituksen tulos parempaa luokkaa.

Tamma-sanan levikki- ja ikäsuhteet muistuttavat monessa kohti *ruunaa*, mikä on odotuksen mukaista. Karjalan kielessä se on yksinomainen ♀-hevosen nimitys, mutta sinnekin se on kotiutunut niin myöhään, ettei se liioin ole ehtinyt mukaan varhaiskeskiaikaisille uudisasutuksille Itä-Karjalaan eikä ole ehtinyt levitä kuin uudissanana *ruunan* tavoin entisen Raja-Karjalan tai nykyisen aunuksen ja lyydin murteisiin. Kaikissa näissä vanha *tamma* nimitys on *hepo*-sanasta, esim. Kiestinki *hepo-heponen*, Tverin Karjala *hebo*, lyyd. (Kujola s. 66) *hebotš*, Suistamo *hebosälgü* 'tammavarsa' jne. Vepsässä *hebo* on ensisijaisesti 'tamma', toiseksi se on yleisnimi; Etelä-Virossa ja muutamissa viron vanhoissa lähteissä *hobu* tarkoittaa yksinomaan *tammaa*. Vieläpä vatjaa puhuneilla kreevineillä *obu* oli vain *tamma* nimitys²⁶, mikä osoittaa, että edellä mainittu vatjan *tamm-open* — samoin vatjasta merkitty *rün_opein* — on vasta myöhemmin keskiajalla, kun »hevosta» oli tullut lajin yleisnimi, tarpeelliseksi tullut selvittävä nimitys.

Kun *tamma* on suuressa osassa Suomea vasta myöhemmin kotiutunut talouteen, niin on luonnollista, että sitä ovat seuranneet myös lainoina saadut nimitykset *märä* ja *tamma*. Mutta miten on ymmärrettävä *hepo*-sanan vanha merkitys 'tamma' ja sen muuttuminen yleisnimeksi?

Alkuperältään *hepo* on omaperäinen itämerensuomalainen hevosen kutsuma- ja houkuttelusana, kuten Veikko Ruoppila on osoittanut.²⁷ Se on siis aikoinaan osoitettu kaikille laumassa oleville yksilöille. Käyttöön ja myyntiin laumasta pyydystettiin alkuaan vain niitä yksilöitä, joilla oli »ora», siis oriita. Ne olivat kaupan kannalta tärkeimmät ja niiden otolla verotettiin laumaa. Johtavat oriit lisäksi karkottivat laumasta erilleen heikommat oriit. Näin hepolauman enemmistö oli tammoja, mistä

²⁶ Ruoppila, mts. 31, 35—36, 48—52.

²⁷ Mts. 38; Ruoppilan esittämiin rinnakkaistapauksiin lisättäköön syrj. *l'sib* 'Lockruf für Pferde' ~ *l'siba* 'kleines Füllen', *l'sibei* (U) 'Füllen' (Wichmann—Uotila, s. 299 b).

taas johtui, että »hepo» merkitsi sekä laumassa olevaa hevosta että erityisesti tammaa mutta alkuaan ei yleensä käsitettä 'hevonen'. Tähän otaksuttuun kehityskulkuun verrattakoon ruotsin *sto* 'tamma' ja saksan *Stute* -sanojen vanhempia merkityksiä. Ruotsin murteissa *sto* tarkoittaa hevoslaumaa, samoin muinaisruotsin *stōþ*, joka on selitetty myös sanoilla »tammalauma, jossa on yksi tai useampia oriita» (Hellquist s. 1079). Muinais- ja yläsaksan *stout* oli hevoslauma, joka puolivillinä eli metsälaitumilla» (Kluge—Götze s. 778). Myös edellä puheena ollut Gotlannin villihevonen *russ* näyttää alkuaan merkinneen lähinnä tammaa: norjan *ryssa*, islannin *hryssa* 'sto' (Hellquist s. 454).

Kun hepostaloudessa Karjalassakin aikoinaan oli päästy niin pitkälle, että alettiin valvoa tammojen varsomista, jolloin laumasta korvamerkein tai muuten emähevokset oli vallattu yksityisten perheiden jatkuvaan omistukseen, niin tarvittiin uusi termi puolivillin, osittain kesytetyn eli yksilöidyn hevosen nimitykseksi. Sellainen saattoi olla *tamma*, kesy. Uuden menetelmän ja uuden termin lähtökohtana on täytynyt olla Gotlanti, Vuojonmaa, muualta emme tunne tämätapaista *tam*-sanana käyttöä, ja toisaalta nimenomaan Karjalan ja Gotlannin suhteet viimeistään 1000-luvulta alkaen tunnetaan erittäin läheisiksi ja vaikutuksiltaan runsaiksi, mikä suhde jatkui voimakkaana pitkälle keskiaikaan.²⁸ Ja erityisesti esihistoriallisten hevosten ollessa puheena mainittakoon, että Sakkolan Lapinlahden Naskalinmäestä on saatu talteen ruoskanvarren rautaosat — vanhojen runojen *kariperä*²⁹ — jotka ovat »ruotsalaista muotoa» noin vuodelta 800, ja Kurkijoen Lopotista erittäin komea metallivartinen kariperä, joka puolestaan on »skandinaavinen» ja on ajoitettu vuosiin 800—850. Länsi-Suomesta tavatut esihistorialliset ruoskanvarret, joita Kansallismuseossa on 24 kpl, ovat tyypiltään päinvastoin »erityisesti suomalaisia».³⁰

Tamman tie villistä laumasta varsotuskarsinaan, talliin, reen eteen ja lopuksi ravidradalle on ollut pitkä. Miten vaikeata on ollut päästä irti vanhasta työhevosten hankintatavasta ja ryhtyä itse kotiolioissa kasvattamaan tammasta varsoja, sen osoittaa esim. maaherra Adolph Mörnerin kuvaus v:lta 1762 Vermlannista. Hän mainitsee, että rahvas on muutamain paikoin koettanut käyttää tammaa ajoihinsa toivoen siten saavansa käyntiin kotoisen siitoksen, mutta kun talonpojan ei ole mahdollista pitää kuin enintään kaksi hevosta, niin tämä ei onnistu, koska hänen täytyy voida käyttää koko vuosi (pari)hevosta ajoissa ja lisäksi varsaa täytyisi elättää kolme vuotta hyödyttömänä. Siksi pientilalla ei voida pitää tammaa eikä teettää sillä varsoja.³¹ — Tällainen on 1700-luvun rationaalinen selitys tammahevosten käytön vieroksumisesta. Uloimpana taustalla on ikivanha tapa poimia laumasta urosajokkaat ja antaa

²⁸ Ks. esim. Ella Kivikoski, Suomen esihistoria (Porvoo 1961) s. 273—274; Jalmari Jaakkola, Suomen varhaiskeskiaika (Porvoo 1938) s. 254.

²⁹ Kustaa Vilku, Kaksi yhteiskunnallista rengassauvaa, Kotiseutu 1953 s. 11—13.

³⁰ Ella Kivikoski, Suomen rautakauden kuvasto II (Hki 1951) s. 24, kuvat 906—907, I s. 58; A. Hackman, Das Brandgräberfeld von Pukkila in Isokyrö, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 41 (Hki 1938) s. 124—130.

³¹ Adolph Mörner, »Kort oekonomisk Beskrifning öfwer Wermeland Åhr 1762», Värmland förr och nu 1952 (Karlstad) s. 102.

siitoksen tapahtua luonnonoloissa. Näin menetellään edelleen ajokasporojen ja vasottamisen suhteen. Hevostaloudessa väliasteena on ollut puolikesy, yksityisen omistukseen saatettu tamma, josta vasta myöhäisessä vaiheessa tuli vakinainen työhevonen.

Die Stute und der Name »Kobylitsa Korela» (Stute-Karelien) aus dem Jahre 1338

VON KUSTAA VILKUNA

Dieser Artikel erscheint bebildert und **breitung der Benennungen auf deutsch in** ergänzt durch einige Karten über die Ver- *Studia Fennica* Nr. XIII (Helsinki).